

ליקוי המאורות – נס או טבע?

במשנתו של רבי יהונתן אייבשיץ

אחת המחלוקות הנודעות והקשות שהיו בין גדולי ישראל, היתה המחלוקת של רבי יעקב עמרין (היעב"ץ) עם רבי יהונתן אייבשיץ.

כידוע, בתקופה הקשה שעברה על עם ישראל עם הופעתו של שבתאי צבי שר"י, בעקבות החורבן הגדול שהמיט על קהילות יהודיות רבות ברחבי העולם, היו הכל חוששים מפני מי שהיה עולה לגביו רק ספק, וספק ספיקא, שמא ואולי נדבק בו שמץ שבתאיות. לא פלא איפוא כי די היה בזה כדי להבעיר את אש המחלוקת הזו שסחפה אחריה רבים מגדולי רבני וחכמי ישראל באותו הדור.

כיום, שאלת כשרותו וצדקותו של רבי יהונתן כלל אינה עומדת בשאלה. רבי יהונתן התקבל כאחד מגדולי חכמי ישראל ברורות האחרונים. בקשר לזה מצינו התייחסות מעניינת של הרבי על אודות אישיותו ותורתו של רבי יהונתן אייבשיץ, ומגוללת היא בזאת לפניכם, תוך דברי רקע והקדמה, כולל סיפור דברי הימים ההם, בקצירת האומר.

זאת תורת הקנאות

רבי יהונתן אייבשיץ נולד בשנת ה'ת"נ, ונודע מצעירותו כעילוי וכבעל כשרונות מופלאים. כילד, יתום מאביו, שקד על לימוד התורה ועשה חיל בלימודו. כבר בגיל 18 נקרא לשמש במשרת הרבנות הראשונה שלו באחת מהקהילות היהודיות בצ'כיה, ולאחר מכן כיהן כראש הישיבה המפורסמת שבקהילת פראג הגדולה.

בשנת תק"א נקרא לשמש כרב בקהילה היהודית בעיר מץ שבצרפת, שם כיהן כרב משך תשע שנים, ולאחר מכן, בשלהי שנת תק"י, נקרא על ידי ידידיו לשמש באחת הקהילות היהודיות היותר חשובות של אותו הזמן, קהילת אה"ו – היינו איחוד שלשת הקהילות של הערים אלטונה, המבורג, וונדסבק (או ערים עצמאיות, כיום חלק מגרמניה).

בר"הפלוגתא שלו, רבי יעקב עמרין (בקיזור: היעב"ץ, ר"ת של יעקב בן צבי), נולד בשנת תנ"ח (שנת הולדת הבעש"ט) לאביו המפורסם בעל ה"חכם צבי", רבי צבי אשכנזי, שהיה מגדולי תלמידי החכמים המפורסמים שבאותו הדור.

רבי יעקב שימש משך תקופה קצרה כרב קהילת עמרין

שבגרמניה, אך כעבור זמן קצר עזב את תפקידו ועבר להתגורר באלטונה, פתח בה בית דפוס ועסק במסחר (מסופר כי היה נוהג לומר במליצה "ברוך שלא עשני אָבד". כוונתו היתה לאב בית דין). בואו של ר' יהונתן לכהן כרב קהילות אה"ו, היתה לאחר שרבי יעקב כבר התיישב בעיר אלטונה (מושב הרבנות ובית הדין של קהילות אה"ו, היה גם הוא בעיר אלטונה). מינויו של רבי יהונתן לא התקבל בעין יפה אצל רבי יעקב, והדבר עורר אצלו התנגדות גדולה (היה זה למרות שרבי יהונתן כיבדו מאד, ואף היה נוטל ממנו רשות לדרוש).

בשנה הראשונה לכהונתו של רבי יהונתן כרב באלטונה, פרצה באזור מגיפה שפגעה בתינוקות וביולדות. בהיותו מפורסם כמקובל וכ"עושה נפלאות", פנו יהודים רבים אל רבי יהונתן בבקשת עזרה. רבי יהונתן החל לחלק קמיעות שהיו הנשים בהריון נושאות עמן ועונדות על צווארון. באחד הימים הובאה לתשומת ליבו של רבי יעקב אחת הקמיעות שנאמר לו כי כתב אותה רבי יהונתן (אם היה זה קמיע שאכן נכתבה על ידי רבי יהונתן או זיוף מכוון, עוד אינן לדבר הכרע בידי החוקרים¹). רבי יעקב פענח

ציור המיוחס לרבי יהונתן אייבשיץ

1) במדור "גדולי ישראל" בעיתון "שיחות לנוער" (חשון תשל"ב), שכפי הידוע

את הכתוב בקמיע ומצא בו רמזים לשבתאי צבי, משיח השקר. עד מהרה יצא רבי יעקב בהאשמה והוליך את הקול כי רבי יהונתן ממאמיניו של שבתאי צבי הוא.

שמועה זו התפשטה במהרה בכל רחבי אירופה ועוררה סערה רבתי. רבים ראו בחומרה רבה את הכרזתו זו של רבי יעקב, אך היו גם רבים אחרים שתמכו במאבקו של רבי יעקב. מעתה נקרעה יהדות אירופה לשני מחנות, הללו תומכי רבי יעקב והללו מצדדי רבי יהונתן.

פרנסי קהילת אלטונה, אשר יצא קצפם על רבי יעקב שעורר את הפולמוס בגנות רבם, אסרו עליו להתפלל בבית המדרש, החרימו אותו ודרשו שיעזוב את העיר. רבי יעקב לא נכנע, והלך אל שלשה מגדולי החכמים באותה תקופה, רבי יעקב יהושע פולק (בעל ה"פני יהושע") רבה של פרנקפורט, רבי שמואל הילמן רבה של מז, ורבי אריה לייב רבה של הקהילה האשכנזית באמסטרדם (שהיה גיסו), ויחד גייסם ללחום נגד רבי יהונתן.

רבי יהונתן, שרצה להוכיח כי אינו קשור לשבתאות, כינס את כל עדתו בבית מדרשו, הכריז חרם על כל מאמיני שבתאי צבי ונשבע בשבועה חמורה מול ארון הקודש כי אין בו שמץ של שבתאות. מנגד, מתנגדיו החלו לפרסם קמיעות נוספים הרומזים, לטענתם, לשייכותו לשבתאות. בספר שפירסם רבי יעקב בשנת תקי"ב, כשנה לאחר תחילתה של המחלוקת, בשם "תורת הקנאות", גולל את כל סיפורו של שבתאי צבי ומעלליו, ובין היתר גם פירט את כל האשמתיו נגד רבי יהונתן וסיבת חשדו בו. בשנת תקט"ו, פרסם רבי יהונתן ספר בשם "לוחות העדות", ובו הוא מוכיח צדקתו, מעיץ כתב הגנה אל מול כל ההאשמות והחשדות שהועלו נגדו.

בסופו של דבר, בעקבות קביעתם של ועד ארבע ארצות (שהתכנסה על מנת לדון בעניין בשנת תקי"ג) בנוסף למכתבי תמיכה של רבנים וחכמים גדולים מכל רחבי אירופה ברבי יהונתן, התבררה צדקתו של רבי יהונתן אשר חף הוא מכל חשד. רבי יהונתן התקבל בקרב כל עם ישראל, וספריו המפורסמים בהלכה, "כרתי ופלתי" על חלק יורה דעה, "אורים ותומים" על חלק חושן משפט, ועוד רבים נוספים, נתקבלו ונלמדים עד היום בקרב כל חוגי היראים.²

יחסו של הבעש"ט למחלוקת זו

באותה תקופה ממש שבה התחוללה המחלוקת הזו, בצד המזרחי של אירופה, מזה זמן כבר החלה לזרוח שמשוה של החסידות עם התגלותו בעולם של הבעל שם טוב. על פי דברי הימים ההם, שמעה של המחלוקת הגיעה אף אל הקהילות היהודיות שישבו באוקראינה וברוסיה. דומה, כי אך טבעי היה אם תשמע התייחסות כלשהי מגדולי החסידות בהקשר למחלוקת גדולה זו.

הוגה (על כל פנים בחלקו) על ידי הרבי, נכתב, שהקמיע שהגיע לידיו של רבי יעקב רק "חשבו שנכתב על ידי רבי יהונתן".

2) ראה בקובץ מיוחד שהוציא ר' ראובן מרגליות, בשם "סיבת התנגדותו של רבי יעקב עמדין לרבי יהונתן אייבשיץ", בו הוא מגולל, לשיטתו, את הסיבות הצדדיות שהובילו אליבא דאמת את היעב"ץ לצאת למלחמה זו כנגד רבי יהונתן, ואשר החשד בשבתאות לא היתה סיבת המריבה כלל כי אם רק הדרך בה מצא להיטפל אליו. דוק ותמצא שם דברי טעם.

ואכן, בין מכתבי ה"גניזה החרסונית" שפורסמו על ידי הרבי הריי"צ בחוברות 'התמים', נמצאה התייחסות מעניינת מאוד של הבעש"ט על אודות מחלוקת זו, במכתב שכתב לתלמידו הרב המגיד, בתאריך עש"ק ג' מנחם אב תקט"ו, וכה לשונו ('התמים' עמ' סא):

"לתלמידי הרב הגאון הק' שר התורה איש אלוקים וכו' מוהר"ר בעריני' יחי',

כאשר שמעתי כי מכניס אתה את ראשך בין הרי המחלוקת שבין הני תרי גאוני ועמודי ארץ הרי הם הגאוני הקדושים מ' יעקב בהג' הק' מ' צבי נ"י, והג' הק' מ' יהונתן נ"י, אני מזהירך מעתה שבל תתערב על ריב לא לך, מטעם הכמוס אתי, רק והיו עינך רואות את מורך וד"ל.

ד' רבך ומורך דוש"ת, ישראל מוהר"ר אליעזר בע"ש ממעוזבו".

אך מעניין מאוד מכתבם של כמה מתלמידי הבעש"ט, שהתגלה גם הוא בין כתבי הגניזה החרסונית, בתאריך ב' מקץ

תקכ"א, ובו מתייחסים באופן מפורש לכך שתחילה היה בלבם נגד רבי יהונתן, ורק לאחר זמן נוכחו לדעת שאין אמת בכל החששות, וכי הם מתייצבים לצדו ללחום בעדו עם כל שונאיו. וכה לשונם ('התמים' עמ' רפב):

"אנחנו הח"מ גמרנו בלבנו לעזוב דרכנו מקודם שיקומו לכנגד לכ"ק הגאון האלוקי מו"ה יהונתן אייבשיץ שיחי', ועתה נוכחנו לדעת שאיש קדוש ונורא הוא ואין עליו שום חשש שהוא חו"ש מהכ"ת ש"ץ ימ"ש, ומעתה הננו עומדים בצד קודשו הכן ביד רמה ללחום בעדו עם שונאיו וה' העושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום על כלל כ"י" –

ולמטה חתומים כשמונה מתלמידי הבעש"ט.³

כמו כן, ב'רשימות דברים' (להר"י חיתריק) כותב מה ששמע מהמשיפיע ר' שמואל גרונם (שכידוע היה בעל שמועה מוסמך ביותר) בעניין זה, וכה הוא כותב: "בעת המחלוקת של הרה"ג מוהר"ר יהונתן אייבשיץ עם הרה"ג מוהר"ר יעב"ץ, שהיה בשנות התגלות הבעש"ט, ציוה כ"ק הבעש"ט להחבריא קדישא שלו ולכלל המסתופפים בצילו, שלא להתערב בזה בשום אופן. שכן היו גדולי ישראל על צד הר"י

3) מכתבם זה עומד לכאורה כנגד הוראתו המפורשת של הבעש"ט, שלא להתערב בשום אופן במחלוקת זו, היינו שלא לתפוס צד כלל. ואולי הוראתו של הבעש"ט היתה הוראה פרטית אל הרב המגיד. או שלא נודע לתלמידים אלו מהוראה זו, וצ"ע. וברשימות דברים' שם כותב: "ראיתי בספר, שה'תולדות יעקב יוסף" מותיקי תלמידי הבעש"ט, התעסק לעשות שלום ביניהם. ואפשר שזה היה קודם ששמע ציווי כ"ק הבעש"ט".

המאורות תלוי במעשה בני אדם, בשעה שזהו דבר הכרחי וקבוע בחוקי הטבע?

קושיא זו, אמר הרבי, נוצלה במשך הדורות על מנת להצדיק את ההנהגה של אי קיום תורה ומצוות; "הוא רוצה להצדיק את תאוותיו באמצעות ה'טענה' – כיון שהוא מצא דבר אחד בגמרא שהוא אינו נכון (ח"ו) הנה מכאן ראייה גם בנוגע לשאר הדבר שכתובים בתורה – אע"פ שבהתכוננות קלה, כאשר חושבים על כך אפילו מספר רגעים, רואים שלכל הקושיא אין יסוד כלל".

למעשה, ביאר הרבי, כי כוונת דברי חז"ל באומרם שליקוי המאורות הינו סימן רע לישראל, היא שזמן הליקוי הינו זמן המסוגל לפורענות, כדרך שמוצאים בהרבה מאמרי חז"ל אודות זמנים שונים שהם בבחינת "דיע מזליה" וכדומה. ואכן, הליקוי אינו תוצאה של מעשה בני אדם, אלא דבר קבוע ומוכרח מצד סדרי הטבע, אלא שאותו הזמן שולט בעולם מול כזה שהוא מסוגל לפורענות בעקבות מעשים בלתי רצויים, כמו אותם ה"ארבעה דברים" המנויים שם בגמרא. וזוהי גם הסיבה לנאמר שם "בעשותכם רצון הקב"ה אין אתם צריכין לידאג מן הפורענות", כיון שכאשר יהודים מתנהגים כפי הנדרש אין כלל על מה להענישם, ולכן אין צורך לדאוג מזמן המסוגל לפורענות.

קושיית המניחים מספר "יערות דבש"

כיון שבשיחה עצמה הדברים נאמרו בקיצור, התקשו המניחים בבוואם לערוך הנחה מהשיחה בהבנת הדברים. כפי שנהוג היה הסדר בדבר, הכניסו המניחים פתק עם השאלות שהתקשו בהם.

בשאלתם הראשונה הקשו – סוף סוף, מלשון הגמרא משמע שליקוי המאורות הינו בשביל אותם ד' דברים, והיינו בגללם ובסיבתם, ואיך ביאור הרבי עולה בקנה אחד עם דברי הגמרא?

בשאלתם השניה, הביאו מדבריו של בעל ה"יערות דבש"; יערות דבש הוא ספרו של רבי יהונתן אייבשיץ, המאגד בשני חלקים מדרשותיו אשר דרש ברבים בפני בני קהילתו, תחילה במשך ולאחר מכן באה"ו. והנה, באחת מדרשותיו (חלק ב דרשה ג) התייחס רבי יהונתן לאותה קושיא שהביא הרבי על אודות מאמר חז"ל בדבר ה'סימן רע' שבליקוי המאורות. אך רבי יהונתן ביאר הדברים בצורה אחרת.

וכה הם דבריו: "מה שאמרו חז"ל בשביל הרבה עוונות המאורות לוקין, אין הכוונה כמו שחשבו רבים שהוא קדרות שמי וירחי, שחושבים אותו הזמן ומקומו לפי מהלך וטיב סיבובם, כי זה באמת בא לפי חשבון ואינו באמת ליקוי המאורות, כי אם יעשה אדם מחיצה בפני נר שלא יבהיק אור, וכי זה ליקוי לנר? הלא הנר דולק כדרכו, רק המניעה מהמקבל שמסך מבידיל בינותם. וכן הדבר בליקוי חמה ולבנה, כי אין העדר אור במאורות רק הירח או צל הארץ מפסיק במאור החמה שלא אפשר ליושבי הארץ ליהנות מאורם, ואין זה ליקוי המאורות. אבל ליקוי מאורות האמיתי הוא שיש במאורות ההם העדר אור ומיעוט כח פעולתם, כמו שמצינו לפעמים כתמים שחורים וכדומה בשמש וירח, ואותו מקום הוא אור נעדר, וזה אינו תלוי בחשבון וסיבה. וטעם לדעת איך ואימת יהיה – רק אצבע

אייבשיץ, ויש שהיו על צד היעב"ץ, ויש שהתעסקו לעשות שלום ביניהם, וכ"ק הבעש"ט אמר שאינם שייכים להפצת תורתו והם מדור אחר, לכן בל יתערבו" (מדור הבעש"ט, ב).

גדול ישראל בנגלה ובפנימיות

אין ספק כי למעשה התקבל רבי יהונתן כאחד מגדולי ישראל בדורות האחרונים, ואף מגדולי פוסקי ההלכה בתחומים רבים. בהלכות נידה למשל של רבינו הוקן, אין ספור פעמים מצוטטים פסקיו מה"כרתי ופלתי", ואף נוטה פעמים רבות לשיטתו.

לא זו אף זו, גם כגדול בחכמת הקבלה ובפנימיות התורה התקבל רבי יהונתן, ודבריו נחשבים אף בתורה החסידות כברי סמכא. מעניין אף לציין, כי במחלוקת הידועה בין המקובלים בנושא ה'צמצום' אם הוא כפשוטו אם לאו, הביא הרבי, ברשימותיו לתניא על פרק ז' בשער היחוד ואמונה, בין אותם הסוברים שהצמצום הוא כפשוטו, את דעת רבי יהונתן אייבשיץ בספרו 'שם עולם'. (וראה במדור 'שיחות קודש' גליון זה, התייחסות הרבי לשיטה זו).

כך גם בשבת פרשת תצוה, ח' אדר ראשון תשכ"ו, אמר הרבי (בהקשר לנושא המדובר בהתוועדות): "בעניינים אלו מדובר בספרי נגלה ודרוש מגדולי ישראל עד גם ב'יערות דבש' מרבי יהונתן אייבשיץ, אשר כידוע ומפורסם היה גדול בנגלה בתורה ובפנימיות התורה".

עם זאת, באחת ההודמנויות גילה הרבי התייחסות מיוחדת ומפתיעה על אודות רבי יהונתן אייבשיץ והיחס לתורתו.

ליקוי המאורות סימן רע הוא לעולם

היה זה בחודש סיון תשל"ה, כאשר התרחש ליקוי לבנה אשר ניתן היה לראותו בניו יורק.

ליקוי מאורות השמים, השמש או הירח, גם אם לא ליקוי מלא, הינו תופעה המתרחשת אחת לכמה זמן, לעתים נראית ולעתים לא, כתוצאה מהימצאותם של כדור הארץ, השמש והירח בקו אחד (בערך), כאשר אם הירח באמצע הוא מחשיך ומצליל על השמש ונוצר ליקוי חמה, ואילו אם כדור הארץ באמצע הוא מחשיך ומצליל על הירח ונוצר ליקוי לבנה.

בהתוועדות שהתקיימה בסמוך לזה, בשבת מברכים תמוז (פרשת שלח), התייחס הרבי למאורע הזה, והזכיר אודות מאמר חז"ל בגמרא (סוכה כט, א), "כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם", היינו שליקוי המאורות הינו קשור במעשה בני אדם, וכפי שהגמרא שם מפרטת את ה"ארבעה דברים" המביאים לליקוי המאורות, כמו "אב בית דין שמת ולא נספד כהלכה" וכיוצא בזה. ואם כן, מאורע זה יש בו אות וסימן על כך שצריך לעשות תשובה ולהוסיף בתורה ומצוות.

אך ישנם השואלים, הוסיף הרבי – הרי ליקוי המאורות הינו דבר הקבוע בסדר הבריאה, עד כדי שאפשר לשער מראש מתי בדיוק יתרחש ליקוי חמה או לבנה. כיצד איפוא יתכן לומר שליקוי

(4) מעניין שבמכתבו לא כותב הבעש"ט את טעמו לדבר, כי אם שזהו "מטעם הכמוס איתי". ואולי בהודמנות אחרת גילה הבעש"ט טעמו זה.

אלקים הוא לפרקים. וזהו ליקוי המאורות שדיברו בו חז"ל, וזהו שבא בעון יושבי הארץ, עכ"ל.
 אם כן, הקשו המניחים, "משמע דלא סבירא ליה (הכוונה לרבי) להא דמבואר בספר יערות דבש".

ויכוחים עם חכמי אומות העולם

הרבי ענה על דף השאלות בכתב יד קדשו, כדרכו לפי סדר הדברים, בהקיפו מילים מסוימות מתוך השאלות; על השאלה הראשונה ביאר הרבי כי כוונת חז"ל באמרם "בשביל ד' דברים מאורות לוקין", לא שליקוי המאורות הוא בסיבת אותם ד' דברים, אלא שליקוי המאורות הינו זמן שבו שולט טבע רע בעולם המניע את האדם לעשות את אותם דברים רעים. היינו, שהמזל משפיע וגורם לאדם שתהיה לו נטיה טבעית לרע. אך כמובן, אין המזל מכריח את הנהגתו של האדם, כי לאדם יש כוחות ואפשרות להתגבר על נטיותיו, ולא לעשות את מה שבא אצלו מצד טבעו הרע (ראה באריכות יותר ביאור הדברים במקור - שיחות קודש תשל"ה פרשת שלח סעיפים כ"ח, ובשיחה המוגהת - ליקוטי שיחות חט"ו שיחה ה' לפרשת בראשית סעיפים ו"ז).

גם על השאלה השניה ענה הרבי, וביאר מדוע לא נוטה רעתו הקדושה לפרש כדברי בעל ה'יערות דבש' (הובאו הדברים בפרטות בליקוטי שיחות שם, הע' 6). אך לדבר נוסף התייחס שם הרבי בתשובתו, מה שהפתיע מאוד את המניחים שקיבלו לידם את כתב יד קודשו של הרבי; הרבי התייחס גם למחבר עצמו של הספר 'יערות דבש' ולסיפור חייו. לאחר שהקיף בעיגול את המילים 'יערות דבש', כתב בזה הלשון: "מפורסם שהיה צריך להיות בויכוחים רבים עם חכמי אומות

העולם בימיו (כולל - תוכנים)⁵, ועיין ב"ב קטז רע"ב, מנחות סה רע"ב, ועוד".

[בליקוטי שיחות שם, מופיע קטע זה בשולי הגליון להע' 6, בשינוי קצת: "ולהעיר, שמפורסם שבעל מחבר ספר זה היה (מוכרח) לוויכוחים רבים עם חכמי אור"ה בימיו (כולל - תוכנים מפורסמים), ועיין ב"ב קטז רע"ב, מנחות סה רע"ב, בכורות חב, ועוד"].
 בכדי להבין את כוונת הרברים יש לפתוח את מראי המקומות אליהם ציין הרבי כאן:

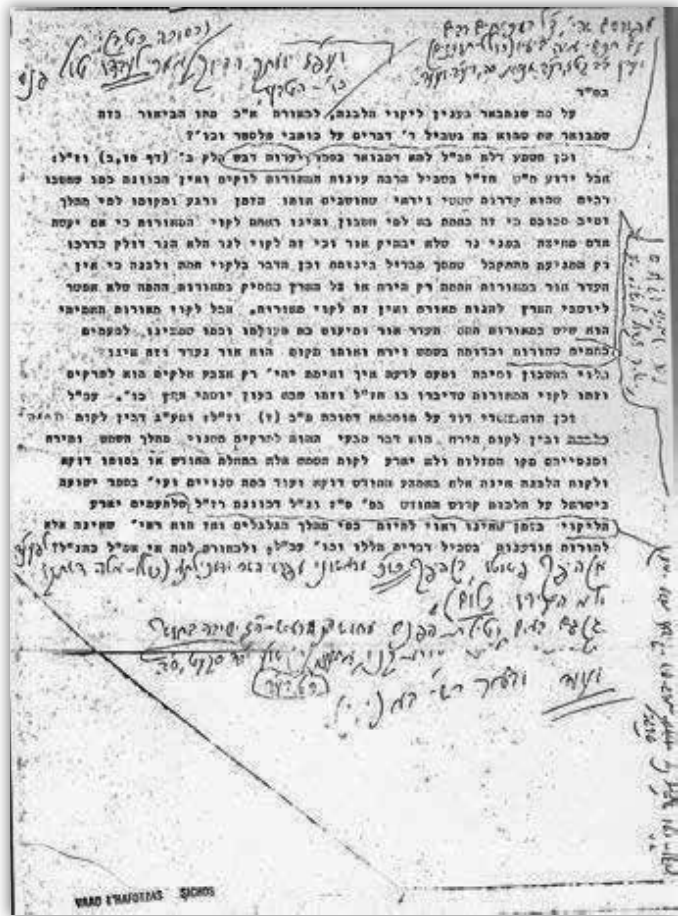
בבא בתרא קטז, רע"ב:
 רמי בר חמא הקשה קושיא שתירוצה היה פשוט כל כך, ועל כן אומרת עליו הגמרא ש"אגב חורפיה לא עיין בה", היינו חריפותו של רמי בר חמא (שהיה טרוד בשאלה אחרת, רש"י), גרמה שלא עיין בסוגיה כנדרש.

מנחות סה, רע"ב: הגמרא מספרת על ויכוח שהיה בין רבן יוחנן בן זכאי לזקן צדוקי, ורבן יוחנן בן זכאי השיבו רק על מנת לדחותו, ופירש רש"י "דיחוי בעלמא קאמר ליה, משום דהוא היה אומר דברי הבל".

פירוש הדברים איפוא, כי יש לחשוש שעקב כך שבעל מחבר ספר זה, נדרש לויכוחים בענינים אלו עם חכמי אומות העולם, יתכן כי אינם אלא "דיחוי בעלמא",

ומה גם שיתכן כי "אגב חורפיה לא עיין בה".
 והדברים צריכים לימוד.

(5) כך גם כתב רבי יהונתן אייבשיץ על עצמו, בהקדמתו לספרו 'כרתי ופלתי' על שולחן ערוך חלק יורה דעה, וזה לשונו: "והייתי נכנס ויוצא בחצרי השרים וכהני מלומדי נוצרים יר"ה להתווכח עמם בשל תורתנו אשר צחקו עלי שרים מכמה דברים אשר יתפלאו עלינו ואני הייתי כמליץ מוציא לאור תעלומה לברד דברי קדמונים וז"ל כחשר נכון מוצאו עד שת"ל חכמתי עזרה לי ומצאתי חן שהרשוני להדפיס ספרי התלמוד . . .".

כתב יד קודשו של הרבי, על גבי שאלות המניחים, משיחת ש"פ שלח תשל"ה. כתב זה הומצא לידי מארכיונו של אבי הרב יוסף העכט, ומתפרסם בזאת לראשונה

